

Η ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΘΕΪΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ Π. ΔΙΑΘΗΚΗΝ *

Υ Π Ο

ΗΛΙΑ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Τακτικού Καθηγητού του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ Π. Διαθήκη εἶναι κείμενον πίστεως καὶ ἀποθησαύρισμα μορφῶν ζωῆς ἐν πίστει καὶ ἐλπίδι εἰς τὸν Θεόν. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατόν, ἀναφερομένη εἰς τὴν πηγὴν, τὸ ἀντικείμενον καὶ τὰς μορφὰς τοῦ ἀποκλειστικῶς ἀνθρωπίνου γνωρίσματος, τῆς θρησκευτικότητος, ν' ἀγνοήσῃ καὶ τὴν προβληματικὴν ταύτης. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν, ὡς γνώρισμα καὶ ροπή πνευματικῆ, ὡς κατάστασις συναισθηματικῆ καὶ ὡς προσανατολισμὸς βουλευτικὸς, ἐκτίθεται ἐν αὐτῇ μετὰ σφαιρικῆς πληρότητος.

Ἡ διερεύνησις, ὅμως καὶ τῆς ἐτέρας, τῆς ἀρνητικῆς ὕψεως τῆς πίστεως, τῆς ὀλιγώτερον θεατῆς καὶ γνωστῆς, δηλονότι τῆς ἀθεΐας, ἐπιβάλλεται, διότι δι' αὐτῆς ἀποκτῶμεν σαφεστέραν ἀντίληψιν περὶ τῆς πίστεως. Οὕτω, ἡ σήμερον ἐπιχειρουμένη ἐξέτασις τῆς ἀρνήσεως, ἀποβαίνει, κατ' οὐσίαν, συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς καταφάσεως. «Ἡ σύγκρουσις πίστεως καὶ ἀπιστίας—παρατηρεῖ ὁ Γκαϊτε—ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικόν, μοναδικόν καὶ βαθύτατον θέμα τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάγονται ὅλα τὰ ἄλλα».

Ἡ διερεύνησις τοῦ θέματος τούτου εἶναι σήμερον ἀναγκαία, τόσον διὰ λόγους ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας, ὅσον καὶ διὰ λόγους ἱστορικοὺς καὶ κοινωνικοὺς¹. Διότι ἡ ἀθεΐα ἀποτελεῖ κοσμοθεωρίαν καὶ πολιτικοκοινωνικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι ἐξασφαλίζει τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰσότητα, τὴν πρόοδον τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τὸ ἰδεῶδες κράτος. Εἰς τὸ ἄθρησκον τοῦτο κράτος, δεσποτικώτερον τοῦ ὁποῦ δὲν ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν θέσιν τῆς ὑψίστης αὐθεντίας, δηλονότι τοῦ Θεοῦ, κατέλαβεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους καὶ τοῦ κόμματος· ἡ δὲ ἐπίγειος

* Ἐναρκτήριον μάθημα ἐκφωνηθὲν ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ τῶν Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δημοσιεύεται ἐνταῦθα ἄνευ τοῦ εὐχαριστηρίου προλόγου καὶ τοῦ ἐπιλόγου καὶ προστίθενται ὑποσημειώσεις καὶ παραπομπαί.

1. Ἡ ἀναγκαιότης αὕτη ὑπεγράμμισθη τόσον διὰ τοῦ ἄρθρου τοῦ Ἀλ. Τσιριντάνη, «Ὁ Ἀθεϊσμός εἰς τὴν ἐποχὴν μας» (Περιοδ. «Συζήτησις», Φεβρ. 1971), ὅσον καὶ διὰ τοῦ προσφάτου Συνεδρίου Ἱεροκηρύκων (23-25.9.1970), τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς θέμα τὴν σύγχρονον Ἀθεϊστικὴν.

ἀνελευθερία ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν μεταφυσικὴν σφαιρὰν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, διὰ τῶν ἐμποδίων, τὰ ὅποια τίθενται εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῆς ἐλπίδος, διὰ τι πέραν τοῦ κόσμου τούτου.

Ἡ προσέγγισις τοῦ προβλήματος προϋποθέτει ἀπάντησιν καὶ δὴ θετικὴν, εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς δυνατότητος τοῦ ἀνθρώπου ὅπως γνωρίσῃ τὸν Θεόν. Ἐπιβάλλεται συνεπῶς συντομωτάτη ἐξέτασις τούτου.

Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι τι τὸ αὐτονόητον καὶ «ἡ μεγαλύτερα δωρεὰ τῆς Π. Διαθήκης πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα»², μαρτυρεῖται δὲ αὕτη ὑπὸ τῶν ἐξυμνούντων Αὐτὸν δημιουργημάτων³, ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς γῆς⁴ καὶ ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς, ὁ ὅποιος ἀναζητεῖ τὸν Θεόν⁵. Ὁ ὕμνος καὶ ἡ δοξολογία τοῦ Θεοῦ συνδέονται στενῶς καὶ ἀναφέρονται πυκνῶς ἐν τῇ Π. Δ. εἰς βαθμὸν μαρτυροῦντα θρησκευτικὴν ἔξαρσιν. Ἡ ἔμπρακτος αὕτη ἀπάντησις στηρίζεται εἰς ἀνάλογον θεωρητικὴν ἀπάντησιν τῆς Π. Διαθήκης⁶.

Ὁ λαὸς τῆς Π. Δ. δὲν ρέπει πρὸς τὸν ἀγνωστικισμόν⁷. Ἡ Π. Δ. ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου βιβλίου τῆς ὀμιλεῖ περὶ τῆς «γνώσεως τοῦ Θεοῦ» (ⲓⲛⲏⲗⲁ ⲛⲉⲩⲛ)⁸. Ἡ γνῶσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἢ διὰ τῆς φιλοσοφίας κτωμένη,

2. Πρβλ. L. Koehler, *Theologie des Alten Testaments*, Tübingen 1953³, σελ. 1.

3. Ψαλμ. 148,1-10. Ἡσ. 55,12. Ἰωβ 38,7. Ψαλμ. 69,35.

4. Ψαλμ. 117,1. Μαλαχ. 1,11.

5. Ψαλμ. 34,5.

6. Εἰς τὰ ἀνωτέρω ὑπάρχει μία ἔνστασις:

Ἐναζητεῖται ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα «Θεός» εἰς θρησκευτικὰς πηγὰς καὶ εἰς μαρτυρίας τῶν ἐντόνων θρησκευομένων ἀτόμων (τῶν *hominum religiosorum*). Εἶναι ὀρθὸν τοῦτο; Ἀσφαλῶς εἶναι ὀρθόν, ὅπως εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀκούωμεν περὶ τέχνης ὀμιλοῦντα ἕνα μέγα καλλιτέχνην καὶ δι' ἐνὸς καλλιτεχνήματος, περὶ τῆς ἀληθείας ἕνα μέγα ἐπιστήμονα, περὶ τῆς ἠθικῆς, ἔχι ἀπλῶς ἕνα ἠθικολόγον ἀλλὰ ἐν ἠθικῶν ἐν ἐπιγνώσει ἄτομον, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, περὶ Θεοῦ εἰς ἀληθῆς πιστὸς δύναται νὰ μαρτυρήσῃ, διότι οὗτος, πληροῖ τοὺς ὅρους τοῦ Ἐξ. 3,3-5....

Ὅπως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὠραίου, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ τελείου ἀπαιτοῦνται ὡς προϋποθέσεις ἡ βίωσις τῆς ἁρμονίας, ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν γνῶσιν, καὶ ἡ προσαρμογὴ τῆς συμπεριφορᾶς εἰς τὸ τέλειον, οὕτω καὶ περὶ τοῦ «ἀγίου», ἀπαιτεῖται ἡ παραδοχὴ τοῦ «ὄλως ἄλλου» καὶ ἡ μετὰ σεβασμοῦ προσέγγισις....

7. Ἡ Π. Δ. εἰς τὸ θεμελιώδες ἐρώτημα τοῦ Ἀγνωστικισμοῦ ἀπαντᾷ: ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατὴ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς προϋπόθεσις ἡ ἐπίγνωσις τῆς σχέσεως τῶν μεγεθῶν Θεός καὶ ἄνθρωπος. Ἐν προκειμένῳ δύναται πᾶς ἄνθρωπος νὰ ἐπαναλάβῃ τοὺς ἀναφερομένους εἰς ἄλλην, ἀλλ' ἐξ Ἰσοῦ σκληρὰν καὶ δυσνόητον, περίστασιν λόγου τῶν Ἀποστόλων «σκληρὸς ὁ λόγος οὗτος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;» (Ἰωάν. 6,60). Χρήσιμον εἶναι νὰ σημειώσῃ τις καὶ τὴν ἐν προκειμένῳ προφητικὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἰησοῦ: «ἀλλ' εἰς ἰν ἐξ ὑμῶν τινες οἱ οὐ πιστεύουσιν» (Ἰωάν. 6,63), ὡς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν 3,3 «τί γὰρ εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;».

8. Πρβλ. Ὡσ. 2,22. 4,1. 5,4. 6,6, Ἡσ. 1,3. Ἰερμ. 2,8. 4,22. 31,34. Πρβλ. H. W. Wolff, «Wissen um Gott» bei Hosea, als Urform der Theologie (ἐν *Evang. Theo-*

δηλαδή ὀντολογικῆς φύσεως, ἀλλὰ «κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ»· εἶναι γινῶσις τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοός, γινῶσις ὑπαρξιακῆ⁹, ὀρθῆ δηλονότι σχέσις πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τῷ βίῳ, προερχομένη ἐκ τῆς «ἀπολύτου ἀγάπης καὶ ταπεινώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν»^{9α}. Ἡ βαθυτάτη «γινῶσις τοῦ Θεοῦ» εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ,¹⁰ διότι ὁ Θεός, παρὰ τοὺς ἀνθρωπομορφισμοὺς καὶ τὰς ἀνθρωποπαθείας τῆς Π. Διαθήκης, διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ ἀνθρώπου: Δὲν εἶναι ἀνθρώπος¹¹, εἶναι ἀόρατος¹² καὶ ἀσύγκριτος¹³.

Τὸ «διάφορον» (יְהוָה יִשְׂרָאֵל «Οὐδείς ὡς ἐγώ»)¹⁴ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, καθίσταται γνωστὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης διὰ δύο ἐξόχων καὶ θαυμαστῶν γεγονότων, συνδεομένων πρὸς δύο μεγάλας προσωπικότητας τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Ἡσαΐαν, οἱ ὅποιοι ἀπέχουν ἀλλήλων περὶ τὴν ἡμίσειαν χιλιετίαν.

Ἁ Μωϋσῆς εἶναι αὐτόπτης μάρτυς τοῦ γεγονότος τῆς φλεγομένης καὶ μὴ κατακαιομένης βάρτου (Ἐξοδ. 3,2-6): (3) Εἶπεν δὲ Μωϋσῆς· Παρελθὼν ὅψομαι τὸ ὄραμα τὸ μέγα τοῦτο, τί ὅτι οὐ κατακαίεται ὁ βᾶτος. (4) ὡς δὲ εἶδεν Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκέλευεν αὐτὸν Κύριος ἐκ τοῦ βάρτου λέγων: Μωϋσῆ, ὁ δὲ εἶπεν· τί ἐστίν; (5) Καὶ εἶπεν· μὴ ἐγγίσης

logy 1952/53). Th. Vriezen, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Neukirchen (ἄ. ἔ. ἔ) σ. 104. Σπ. Κυριαζοπούλου, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ*, Ἀθῆναι 1960, σελ. 15 ἔξ.

9. Πρβλ. N. W. Porteous, *Old Testament Theology* σ. 343.

9α. Δευτερ. 6,5. Μιχ. 6,7. Ἐξοδ. 3,5-6. Εἶναι ἀκαθολικὴ παράδοσις εἰς τὸν Θεόν, καθ' ὃν χρόνον ἡ οὐσία Αὐτοῦ παραμένει ἀπρόσιτος» κατὰ τὸν H. Craemer, *The Christian Message in an non-Christian World*, 1938, σελ. 64.

10. Πρβλ. Th. Vriezen, ἔνθ' ἄν., σ. 105.

11. Ὡσ. 11,9. Ἡσ. 31,3.

12. Ἐξοδ. 38,18 ἔξ. 34,28 ἔξ. Ἡσ. 6,29.

13. Ἡσ. 40,18. Ψαλμ. 89,7. Βάσις τῆς ἰσραηλιτικῆς πίστεως εἶναι, κατὰ τὸν Vriezen, ἔνθ' ἄν. σ. 107, «ἡ πραγματικὴ μιᾶς ἀμέσου ἀποκαλυπτομένης καὶ προσωπικῆς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἁγίου, μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου». Ὁ Θεὸς συμμετέχει ἀμέσως εἰς τὰ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, καὶ ἐμμέσως (implicit) εἰς τὴν ζωὴν ἐκάστου ἰσραηλίτου, τῶν λαῶν τῆς γῆς καὶ γενικῶς τοῦ κόσμου. «Ἡ σχέσις κοινωνίας διατηρεῖται διὰ τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία δωρεῖται διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἕπερ ὁ Ἰσραὴλ ἰδιούτως ἐν τῇ διαθήκῃ μετὰ τοῦ Κυρίου ἐδέχθη καὶ δέχεται», (ἔνθ' ἄν., σ. 108). Ὁ ἀνθρώπος στρεφόμενος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐπιζητῶν τὴν γινῶσιν Αὐτοῦ, πρέπει τὸ Ἁγίον Αὐτοῦ νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν, δι' ὃ πρὸς τὸν Θεὸν μόνον διὰ τῆς προσευχῆς δύναται νὰ ἀπευθύνηται» (ἔνθ' ἄν., σ. 110).

14. Ἐξοδ. 9,14.

ὧ δὲ λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἀγία ἐστί. (6) Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Θεὸς τοῦ πατρός σου, Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ Θεὸς Ἰακώβ. Ἀντέστρεψεν δὲ Μωϋσῆς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ἐύλαβε ἵτο γὰρ κατεμβλέψαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ὄραμα τοῦτο, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Ἡσαίου (κεφ. 6), περιέχει ὠρισμένους ὄρους, θεμελιώδους σημασίας διὰ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα¹⁵. Οὗτοι εἶναι οἱ ἐξῆς:

Ἡ ἀπόλυτος πρωτοβουλία τῆς ἀποκαλύψεως ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν· ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐμφορῆται ἀπὸ διάθεσιν ὑποταγῆς εἰς τὸν Θεόν καὶ ν' αὐτοπεριορίζεται εἰς τὴν ἱστορικότητα τοῦ φαινομένου τῆς πίστεως, ἐγκαταλείπων πᾶσαν ἐπιθυμίαν πρὸς διερεύνησιν τῆς οὐσίας τοῦ φαινομένου, («Μὴ ἐγγίσης ὧδε...»). Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἴσασται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας¹⁶.

15. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ὄρων ὀνομάζεται ὑπὸ τῆς Π.Δ. «φόβος Θεοῦ» (Παροιμ. 1,7. Ἰώβ 28,28 κ.λ.π), καὶ θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς «σοφίας».

16. Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ σχηματίσῃ τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν δι' ἀναγωγῆς ἐκ τῶν τοῦ κόσμου, καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὸν ὡς τὸ «ὄν τ ω ς ὄ ν», τὸ ὅποῖον καὶ εἶναι ἡ ἐσχάτη πηγὴ τοῦ «ἀληθοῦς», τοῦ «ὠ ρ α ἰ ο υ» καὶ τοῦ «ἀ γ α θ ο ῦ». Ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν ἀνωτέρω φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν περὶ τοῦ Θεοῦ, ἡ καταστροφή, ἡ παρατηρούμενη εἰς τὴν φύσιν, ἡ δυσαρμονία καὶ ἡ ἀσχημία, ἐξ ἑνός, καὶ ἡ καταπάτησις, καταστροφή καὶ παραποίησης τῶν ἠθικῶν κανόνων καὶ ἀξιών ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐξ ἑτέρου, παραμένει ἐντελῶς ἀνερμήνευτος. Ἡ μόνη ἐναπομένουσα διέξοδος εἰς τὸν σκεπτόμενον ἄνθρωπον εἶναι ἡ ἄρνησις αὐτῆς τῆς ὑψίστης καὶ ἐσχάτης θεμελιώσεως τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἡ σμίκρυνσις, ἢ κατάργησις τοῦ γνωρίσματος «ἀ π ὅ λ υ τ ο ς» καὶ «τ ἔ λ ε ι ο ς». Ὁ Θεὸς τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ ἡ ἐσχάτη πηγὴ καὶ ἀφετηρία τοῦ «ἀ λ η θ ο ῦ ς», τοῦ «ὠ ρ α ἰ ο υ» καὶ τοῦ «ἠ θ ι κ ο ῦ» εἶναι ἀτελής οὐχὶ ἀντικειμενικῶς καὶ ὑποκειμενικῶς, διότι παραμένει ἀσύλληπτον τὸ κύριον καὶ κείριον γνώρισμα τῆς Θεότητος, ἡ Ἀγιότης (שֵׁךְ).

Ἡ Ἀγιότης ἀποτελεῖ τὴν ὄντως θεϊαν, τὴν ἰδιότυπον (sui generis) διάστασιν τοῦ Θεοῦ, ἀσύλληπτον καὶ ἀνερμήνευτον. Τὸ «Ἀγιον» διακρίνεται τοῦ «Ἀληθοῦς», τοῦ «Ἀγαθοῦ» καὶ τοῦ «ὠραίου», οὐχὶ φαινομενικῶς (Seinscharakter), ἀλλὰ λόγῳ τοῦ εἰδικοῦ ἀξιολογικοῦ περιεχομένου, ὅπερ ἔχει (J. Hessen, Lehrbuch der Philosophie III, σ. 317)· εἶναι τὸ «τ ρ ο μ ε ρ ὄ ν κ α ἰ σ α γ η ν ε υ τ ι κ ὄ ν μ υ σ τ ῆ ρ ι ο ν» (Mysterium tremendum et fascinans).

Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τοῦ θέματος, ἥτοι διὰ τῶν τῆς φιλοσοφίας μεθόδων διερεύνησις αὐτοῦ συνιστᾷ ὑπέρβασιν καὶ αὐτῆς τῆς οὐσίας τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὅποια ὡς scientia universalis δύναται μὲν νὰ ἐξετάσῃ τὸ φαινόμενον τῆς θρησκείας, ἐξέρχεται δὲ τῶν ὁρίων αὐτῆς, καὶ ὑπερβάλλει ἑαυτήν, ἐὰν ἀναζητήσῃ νὰ κρίνῃ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν πηγὴν τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν. Ἔστω καὶ θεωρητικῶς ἀναγνωριζόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν δικαίωμα κρίσεως περὶ τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας· ἡ δευτέρα ὑποβιβάζεται αὐτομάτως εἰς ἀ ν τ ι κ ε ἰ μ ε ν ο ν τῆς φιλοσοφίας καὶ συγχωνεύεται μετὰ τῆς φιλοσοφίας, διότι ἡ ἐν τῇ σκέψει ὑπόταξις τῆς θρησκείας εἰς τὴν φιλοσοφίαν, σημαίνει κατάργησιν τῆς ὑπερβατικῆς καὶ αὐ-

Ὁ Μωϋσῆς, βλέπων τὸ ὄραμα, ἀντιμετωπίζει διὰ πρώτην φοράν τὸ πρόβλημα τοῦ δυνατοῦ τῆς μεταδόσεως τῆς προσωπικῆς γνώσεως καὶ βεβαιότητος περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ζητεῖ ἔνδειξιν περὶ τῆς οὐσίας καὶ ὑπάρξεως¹⁷ τοῦ Θεοῦ, πέραν τῆς ἤδη δοθείσης ἱστορικῆς ἀποδείξεως («Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου ὁ Θεὸς τοῦ Ἀβραάμ...»), («καὶ ἐρωτήσου σὶν με-λέγει- τί ὄνομα αὐτῶ; τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς;»)¹⁸. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτὴν ἀνάγκην παρέχεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ ἐξῆς διὰ τοῦ Μωϋσέως ἀπάντησις: «Ἐγὼ εἶμαι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶμαι», «ἐγὼ εἰμι ὁ Ὄν»¹⁹.

Ὁ Θεὸς εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει· ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως ταυτίζεται πρὸς τὴν ὑπαρξίν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ (δηλαδή αὐτοθεμελιούται). Ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἀξιωματικῶς. Εἶναι ὁ μόνος ἀρμόζων εἰς τὴν θεότητα τρόπος. Ἡ ἀξιωματικὴ ἀπόδειξις δηλοῖ ὑπαρξίν αὐτοσυνειδησίας ἐν τῇ θεότητι^{19α}.

Ἡ θρησκεία, ὡς *sui generis* φαινόμενον, αὐτοθεμελιούται εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ἰδίας τῆς θρησκείας, εἰς τὴν «ιδιότυπον βεβαιότητα» τῆς πίστεως, ἥτις μαρτυρεῖται ὑπὸ ἀτόμων καὶ λαῶν μὲ ἰδιαιτέραν θητείαν εἰς τὴν θρησκείαν.

Κατὰ τὸν θεμελιωτὴν τῆς φαινομενολογίας, τὸν Husserl²⁰, «πρέπει νὰ

τοτελοῦς αὐτῆς ὑπάρξεως, ἡ ὁποία ἱστορικῶς προηγήθη καὶ αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀπαίτησις τῆς φιλοσοφίας ὅπως πᾶσα πραγματικότης τίθεται ὑπὸ τὸ ἀναλυτικὸν αὐτῆς βλέμμα, δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πίστιν, εἰ μὴ μόνον κατὰ τὰς ἱστορικὰς μορφὰς αὐτῆς, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν οὐσιαστικὴν καὶ ὑπερφυσικὴν αὐτῆς θεμελίωσιν. Ἡ φιλοσοφία δύναται νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας, μὲ τὴν φαινομενολογίαν αὐτῆς (J. Hessen, Lehrbuch der Philosophie, II, Basel 1959 σ. 259), μὲ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν αὐτῆς, ἐξ ἧς προκύπτουν ἀποδείξεις ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἰδιότυπου πραγματικότητος (*ens a se*) περὶ ἑνὸς ἰδιότυπου ὄντος (*sui generis*), διὸ καὶ ἀπολύτου (Hessen, ἔνθ' ἀν., σ. 260).

17. Κατὰ τὴν ἰουδ. ἀντίληψιν ἡ γνώσις τοῦ ὄνοματος σημαίνει καὶ γνώσιν τῆς οὐσίας τοῦ ὄντος, διὸ καὶ ὁ Μωϋσῆς ζητεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἀποκταμένης ὀντολογικῆς γνώσεως, πεισθῶν οἱ μὴ ἰδόντες τὸ ὄραμα. Ἡ αἴτησις αὐτῆ τοῦ Μωϋσέως μαρτυρεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ ἀποκτῶν τὴν βεβαιότητα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εὐρίσκειται εἰς ἀδυναμίαν νὰ μεταδώσῃ ταύτην εἰς τοὺς ἄλλους, τοὺς ψυχρῶς ἀντιμετωπίζοντας τὸ θέμα καὶ λογικὰς, ἄρα ἐπιστημονικὰς, ἀπαιτοῦντας ἀποδείξεις.

18. Ἐξοδ. 3,13.

19. Ἡ ἐξέτασις τῆς ἐιδικῆς προβληματολογίας τοῦ στίχου ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ παρόντος.

19α. Ἡ ταπεινώσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ σμίκρυνσις, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἀξιωματικῶς ὁ Θεός, ἀποτελεῖ διὰ τὸν «πλήρη ἑαυτοῦ» ἀνθρώπον τρομερὰν ψυχολογικὴν δοκιμασίαν καὶ συγκλονιστικὴν ἀπόδειξιν τῆς μηδαμινότητος, ἀνεπιθύμητον ὡς ὁ θάνατος. Ἰσως διὰ τοὺς λογικῶς σκεπτομένους, μόνον ὁ θάνατος τοῦ σώματος, ἡ ἐγγενὴς αὐτῆ «ἀτέλεια» τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτην ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως ὑπερτέρου ὄντος, διότι ἡ φύσις, μὲ τὸν σαφῆ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, προορισμὸν ὑποταγῆς εἰς τὸν ἀνθρώπον, τρέφει εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς τελειότητος.

20. Πρβλ. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Forschung, 1913, σ. 221.

ἔχωμεν τὸ θάρρος νὰ δεχώμεθα τὸ ἐν τῷ φαινομένῳ θεώμενον ὡς ἔχει καὶ νὰ περιγράψωμεν τοῦτο ἐντίμως, ἀντὶ νὰ τὸ μεθερμηνεύωμεν».

Εἰδικῶς περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, παρατηρεῖ ἕτερος φιλόσοφος²¹ ὅτι «πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἀφήσωμεν ἄθικτα τὰ θρησκευτικὰ βιώματα καὶ ὅταν ἀκόμη ὀδηγοῦν εἰς αἰνίγμα. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ αἰνίγμα ἐνέχει πιθανῶς ὑψίστην ἀξίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῶν βιωμάτων».

Ἄς ἔλθωμεν νῦν εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀθέου.

Ἡ ἀθεΐα ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ νοεῖται ὡς τὸ ἀντίθετον «τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», τοῦ «φόβου τοῦ Θεοῦ» καὶ τῆς «Σοφίας», ἔχει δὲ δύο ὅψεις, τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν. Ἡ ὑπαρξίς τῆς πρώτης μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τῆς προσευχῆς τοῦ εὐσεβοῦς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς²², ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν ἀναφέρονται οἱ πειρασμοί.

Ὁ ἀρνούμενος τὸν Θεόν, ἀρνεῖται τὸν Θεὸν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ εἶναι «ἄφρων» (חַבֵּל)²³. Ὁ ἄφρων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν «θολερὸν» (tollen Mensch) τοῦ Nietzsche, σκέπτεται, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς (אֵין־לֵאלֹהִים) ²⁴ ἢ ἀδιαφορεῖ δι' αὐτὸν (אֵין־לֵהוֹיָהוּ)²⁵, ἀλλὰ δὲν διακηρύσσει καὶ δὲν ὁμολογεῖ τοῦτο δημοσίᾳ.

Ἐρωτᾶται ἕμως: Πῶς γνωρίζει τοὺς διαλογισμοὺς τοῦ ἄφρονος ὁ εὐσεβής;

Αἱ πράξεις καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἀθέου καὶ ἀσεβοῦς μαρτυροῦν περὶ τῶν διαλογισμῶν του. Αὗται δὲ εἶναι: Ἡ ἔπαρσις,²⁶ ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ («οὐκ ἔστιν Θεὸς ἐνώπιον αὐτοῦ»)²⁷, ἡ ἀταρέσκεια καὶ ἡ αὐτοπεποίθησις («εἶπεν γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ. Οὐ μὴ σαλευθῶ»)²⁸, ἡ ἀδικία, ἡ δολιότης, ἡ ἐγκληματικότης («οὐ ἀρᾶς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει καὶ πικρίας καὶ δόλου»)²⁹, ἰσχυρισμὸς ὅτι «ὁ Θεὸς ἐλησμόνησε» τὸν ἀνθρωπον καὶ «ἔκρυψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ»³⁰, συνιστᾷ ὁμοίως ὑποτίμησιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς σκέψεως, καθὼς καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι

21. Ὁ Ad. Reinach, Gesammelte Schriften 1924, σελ. XXIV.

22. Ψαλμ. 10,1 (Ὁ' 9,22 ἐξ.), 13,1 (Ὁ' 12,1), 52,1.

23. Ἡ ρίζα חבל Π σημαίνει «ἀνόητος», «ἄφρων», «παράφρων», «φερόμενος ὑποτιμητικῶς» (Παροιμ. 30, 32), καὶ ὡς ρῆμα· «ἀπορρίπτω», «ὑποτιμῶ» (Δευτερ. 32,15. Μιχ. 7,6.), «ὑβρίζω» (Ἱερειμ. 14,21, Ναοὺμ 3,6) κ.ἄ.

24. Ψαλμ. 13,1. 52,1.

25. Ἱερειμ. 5,12.

26. Ψαλμ. 10,2.

27. Ψαλμ. 10,4. 13,1. 52,2.

28. Ψαλμ. 10,6.

29. Ψαλμ. 10,7 ἐξ. 13,13. 52,2,4.

30. Ψαλμ. 10,11.

ὁ Θεὸς δὲν τιμωρεῖ («Διατὶ παρώξυνεν ὁ ἀσεβῆς τὸν Θεόν; εἶπεν γὰρ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Οὐκ ἐκζητήσει») ³¹.

Ὁ ἀσεβῆς στερεῖται τοῦ βιώματος τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Π.Δ. ἐμφανίζεται ὡς τὸ τρομερὸν μυστήριον (Mysterium tremendum, δηλ. ὡς «φόβος τοῦ Θεοῦ»). ³² Καὶ οὕτως ἡ πρακτικὴ ἀθεΐα ἐκδηλοῦται ὡς ἀνήθικος καὶ ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορὰ, ὡς ἀπάνθρωπος διαγωγὴ, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἀπουσίαν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας «τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ» ³³. Συνεπῶς μεταξὺ ἀθεΐας, ἀνηθικότητος, ἀπάνθρωπου καὶ ἀντικοινωνικῆς διαγωγῆς ὑφίσταται, κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, αἰτιώδης σχέσις. Ὁ «ἄφρων», ὡς ὁ τύπος τοῦ πρακτικοῦ ἀθέου, εἶναι ὁ φερόμενος ὑποτιμητικῶς, ὁ ἀπορρίπτων τὸν Θεὸν καὶ ὁ ὑβρίζων αὐτόν ³⁴. Σαφῶς ὑποδηλοῦται διὰ τοῦ ὄρου «ἄφρων» (בְּבֹרָה), ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀτόμου ὑψηλῆς νοημοσύνης καὶ ἀψόγου ἠθικῆς διαγωγῆς, διὸ καὶ τὰ ἔργα του χαρακτηρίζονται ὡς «ἀνοησία» καὶ «ἁμαρτία» ³⁵.

Οἱ εἰς τὴν σοφιολογικὴν γραμματεῖαν χρησιμοποιοῦμενοι χαρακτηρισμοί, «βίαιος», «παραπορευόμενος», «ἀσεβῆς», «χλευαστής» κλπ. ³⁶, ἀναφέρονται εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἄνευ οὐδενὸς σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰς ἠθικὰς ἀξίας, αὐξάνει ὑπερμέτρως διὰ τῆς ἀπάτης τὸν πλοῦτον αὐτοῦ. Οὕτω ἡ ἀθεΐα ταυτίζεται πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀδικίαν καὶ τὴν ἄνισον, διὰ τῆς ἀπάτης, ἐπιβαλλομένην κατανομήν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν.

31. Ψαλμ. 10,13.

32. Ψαλμ. 13,5. 52,6· ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸν «θεοσεβῆ» (Ἰώβ 1,1).

33. Ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς προέρχεται καὶ ἡ ἀδιαφορία, ἧς μοναδικὸν ἔχον ἐχομεν ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ προφήτου Ἰερειμίου περὶ τὸ τέλος τοῦ 7ου π.χ. αἰῶνος· αὕτη ἐκδηλοῦται ὡς ἀμφισβήτησις τῆς ἀξίας καὶ σημασίας τοῦ περιεχομένου τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος· «Ἦρ ν ἠ ἠ θ ἠ σ α ν τὸν Κύριον, καὶ εἶπον: Δὲν εἶναι αὐτός· καὶ δὲν θὰ ἔλθῃ κακὸν εἰς ἡμᾶς· οὔτε θὰ ἴδωμεν μάχαιραν ἢ πεῖναν· (13) καὶ οἱ προφήται εἶναι ἄνεμος καὶ δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτούς ὁ λόγος· εἰς αὐτούς θὰ γίνῃ οὕτως» (5,12 ἔξ.).

34. Μορφὴν ἀθεΐας συνιστᾷ ἐπίσης ὁ χλευασμὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ βλασφημία τοῦ ὀνόματος Αὐτοῦ. Χλευασμὸς καὶ βλασφημία τοῦ Θεοῦ πραγματοποιεῖται τοῦτο μὲν ἔργω, ὡς λ.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν διαπράξεως τῆς ἁμαρτίας μετὰ ἀναιδείας καὶ υπερφανείας (Ἰ.Αριθμ. 15,30), τοῦτο δὲ λόγῳ, ὡς λ.χ. διὰ τῆς ἐκφωνήσεως λέξεων δι' ὧν βλασφημεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ (Λευιτ. 24, 11-16. Ἐξόδ. 22,27), ἢ διὰ τῆς κακῆς χρήσεως τοῦ ὄρου (Ἐξόδ. 20,7).

Ἀντιθέτως ὁ χλευασμὸς καὶ ἡ εἰρωνεία τῶν ψευδῶν θεῶν θεωρεῖται ὡς πρᾶξις σεβασμοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἡλίου «μυκτηρισμοῦ» τοῦ Βάαλ· «Ἐπικαλεῖσθε ἐν φωνῇ μεγάλη, ὅτι Θεὸς ἐστίν, ὅτι ἀδολεσχία (=ρεμβισμὸς) αὐτῶ ἐστίν, καὶ ἅμα μὴ ποτε χρηματίζει (=ἀσχολεῖται) αὐτὸς ἢ πορεύεται ἢ μήποτε καθεῖδει αὐτὸς καὶ ἐξαναστήσεται» (Γ' Βασιλ. 18,27).

35. Ἐκ τῆς ρίζης בְּבֹרָה παράγεται τὸ οὐσιαστικὸν הַבְּבֹרָה (=ἀνοησία, ἁμαρτία).

Πρβλ. Α' Βασιλ. 25,25. Γεν. 34,7. Δευτερ. 22,21. Ἰησ. Ναυῆ 7,15 κ.ἀ.

36. Πρβλ. B. G e m s e r, Sprüche Salomos, Tübingen 1963² σ. 31.

Οἱ δουλεύοντες εἰς αὐτὴν³⁷ πρέπει ν' ἀναμένουν τὴν θεϊαν τιμωρίαν, διὸ καὶ οἱ προφῆται ἀπειλοῦν διαρκῶς τὸν ἄπιστον λαὸν³⁸ καὶ τοὺς ἀπίστους³⁹. Ἡ ἐν προκειμένῳ ἀποψὶς ὀλοκλήρου τῆς Π. Διαθήκης εἶναι ὅτι ὁ ἄθεος τιμωρεῖται ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ. Ἐξάιρεσιν ἀποτελοῦν βιβλία τινά⁴⁰, ὅφ' ὧν ἡ τιμωρία τοῦ ἀθέου τοποθετεῖται μετὰ θάνατον.

Ἄξια ὑπογραμμίσεως, λόγῳ τῆς σπουδαιότητός της, εἶναι ἡ πληροφορία τῆς Π. Διαθήκης, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄθεος φέρει ἐν αὐτῷ τὴν τιμωρίαν του⁴¹.

Ἡ Π. Διαθήκη, γνωρίζουσα τὴν ὑπαρξίν ἀθέων, ἀγνοεῖ τὸν φιλοσοφικὸν προβληματισμὸν των, ἀλλὰ περιγράφει μετὰ πάσης λεπτομερείας τὸν θρησκευτικὸν προβληματισμὸν τοῦ πιστοῦ καὶ εὐσεβοῦς, δηλαδὴ τὸν πειρασμὸν. Ἡ ἐμπειρία αὕτη ἐμφανίζεται μὲ τραγικὸν μεγαλεῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἰησοῦ, κυροῦνται δὲ καὶ ἐπιβεβαιοῦνται διὰ τῆς ἐντάξεως εἰς τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν εἰδικῶ ἀιτήματος πρὸς τὸν Θεὸν ἵνα «μη εἰσενέγκῃ ἡμᾶς εἰς πειρασμόν». Θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ προσθέσῃ τις ὅτι ὁ πειρασμὸς ἀποτελεῖ καὶ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι μέχρι τοῦδε εἰς οὐδεμίαν ἄλλην γνωστὴν θρησκείαν διεπιστώθη

37. Ὁ συνοπτικὸς κατάλογος τῶν ἀσκούντων πρακτικὴν ἀθειαν κατὰ τὴν Π. Διαθήκην ἔχει ὡς ἀκολούθως:

1. Ὁ ἄνευ «γνώσεως», ἤτοι κοινωνίας «τοῦ Θεοῦ» (Ἰὼβ 8,13, Παρ. 11,9-11).
2. Ὁ ἄφρων (Ψαλμ. 9,22. 13,1).
3. Ὁ ἄνευ «φόβου Θεοῦ» (Ψαλμ. 36, 2-5).
4. Ὁ ἀδιάφορος (Ἰερ. 5,12 ἔξ.), ὁ φερόμενος ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχε Θεὸς (Ψαλμ. 10,4. 14,1. 53,2), ὡς ἐὰν ἠδράνει (Σοφ. 1,12. Ἰὼβ 22,17) καὶ δὲν ἔβλεπε (Ψαλμ. 94,7, πρβλ. Ἰὼβ 22,13 ἔξ.).
5. Ὁ λησμονῶν τὸν Θεὸν καὶ τὰ ἔργα του (Ἰὼβ 8,13).
6. Ὁ ὑποτιμῶν καὶ ἐξοργίζων τὸν Θεὸν (Ψαλμ. 10,3. Ἦσ. 5,12,19).
7. Ὁ διαπράττων ἀνηθικότητα καὶ ἀδικίαν (Ἰὼβ 24,2-4. Ψαλμ. 10,2-11. 36,2-5. 73,6-9. 94,3-7. Σολ. 2,1-21. Σ. Σειρ. 41,5-10).
8. Ὁ λατρεύων τὸν Θεὸν ὡς φυσικὴν δύναμιν (Ἦσ. 2,8. 8,6. 13,2) καὶ ἀδιαφορῶν διὰ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐντολάς (Ἠσαίου 1,11-17. Ἦσ. 6,6. 4,4 ἔξ. 5,4 ἔξ., Μιχ. 6,6-8. κλπ.).
9. Οἱ προφῆται προσθέτουν ἡ ἀπιστία εἰς τὸν Κύριον (Ἦσ. 2,8,20 ἔξ. Ἰερεμ. 2,11. 7,17 ἔξ. Ἦσ. 4,13. 17. 11,2. Ὁμοίως οἱ σοφοὶ (Ἰὼβ 8,3 ἔξ. 22,12-20. Ψαλμ. 1,4-6, Παρ. 3,33 ἔξ. πρβλ. 11,20, 15,3,9. 22,12, Σ. Σειρ. 1,30. 5,3-8. Σολ. 14,9 κλπ.).

38. Ἦσ. 1,21-25. 3,1-9. Ἰερ. 4,11-31. Ἦσ. 2,2-13. 4,1-4. Ἀμώς 2,4-16. 5,1-3. Μιχ. 3,9-12.

39. Ἰερεμ. 31,29 ἔξ. Ἰεζ. 18,1-33.

40. Β'. Μακκ. 6,26 7,36. Ψαλμ. 49,15. Σ. Σολ. 3,1-9. 5,15 ἔξ. 6,18 ἔξ. Δευτερ. 12,2 ἔξ.

41. Ἦσ. 3,11 ἔξ. Παροιμ. 1,31, πρβλ. 1,32. 5,22 ἔξ. 11,27. 14,32. Ψαλμ. 7,16 ἔξ. 37,11. Ἦσ. 8,7 κλπ.

ὑπὸ τὴν μορφὴν καὶ τὸ εὔρος, ὑφ' ὃ ἀπαντᾶται ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ^{41α}. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐποχὴ μας εἶναι σαφῶς ἐποχὴ πειρασμῶν!

Ἐο πειρασμὸς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ περιλαμβάνει βασικῶς γεγονότα ἐξ ὧν ἀπορρέουν ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἱκανοποιῶν πάντα σύγχρονον ἐρευνητὴν τοῦ θέματος· ὁ Θεὸς γίνεται ἀντικείμενον συζητήσεως καὶ τολμηροῦ προβληματισμοῦ⁴², ὁ δὲ προβληματισμὸς εἶναι γνήσιος, αὐθόρμητος καὶ πηγαῖος, καθ' ὅσον ἀναδύεται ἐκ τῶν γεγονότων τοῦ βίου, ὡς πρόβλημα ζωῆς καὶ θανάτου· ἔχει θέσιν ἐν τῇ ζωῇ, εἶναι κρίσις ὠφέλιμος⁴³ καὶ οὐχὶ μόνιμος κατάστασις· συνδέεται, ὡς ἱστορικὸν γεγονός, πρὸς καταστάσεις σαφῶς μεταβατικὰς, ὡς ἡ μετὰ τὴν ἔξοδον ἐξ Αἰγύπτου κατάστασις τοῦ Ἰσραὴλ, μετὰ τὰς ἐναλλασσομένας συνθήκας ζωῆς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐντάσσονται ἀμέσως εἰς τὸν κύκλον τῆς πίστεως καὶ τῆς κοσμοθεωρίας.

Αἱ διαστάσεις τοῦ πειρασμοῦ εἶναι τρεῖς: ἡ δογματικὴ⁴⁴, ἡ ἱστορικὴ ἢ ἐμπειρικὴ (αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦνται πρὸς ἀλλήλας) καὶ ἡ λυτρωτικὴ, ἥτις παρέχει τὴν λύσιν τῆς κρίσεως. Ἡ πρώτη διάστασις περιλαμβάνει τὸ θρησκευτικὸν δόγμα, ἡ δευτέρα τὴν πρακτικὴν ἀμφισβήτησιν τοῦ δόγματος τούτου, λόγῳ τῶν φυσικῶν, ἱστορικῶν κλπ. γεγονότων καὶ ἡ τρίτη ἀποτελεῖ, οἶονεὶ τὴν διαλεκτικὴν-λυτρωτικὴν ἐκβασιν μεταξύ θέσεως (δόγμα-

41α. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ ἀπαντᾶται ὁ ὅρος «πειραστικὸς λόγος» (Ἀριστοτέλους, Σοφιστῶν Ἔλεγχος 3) καὶ εἶναι ὁ συμπεραίνων τὴν ἀντίφασιν ἐκ τῶν γνωμῶν τοῦ ἀποκρινομένου. Ἐκ τούτου ἐδημιουργήθη ἡ πειραστικὴ («... ἔστι δ' ἡ πειραστικὴ μέρος τῆς διαλεκτικῆς· αὐτὴ δὲ δύναται συλλογίζεσθαι ψεῦδος δι' ἄγνωσαν τοῦ διδόντος τὸν λόγον. οἱ δὲ σοφιστικοὶ ἔλεγχοι, ἂν καὶ συλλογίζονται τὴν ἀντίφασιν, οὐ ποιοῦσι δῆλον εἰ ἀγνωεῖ· καὶ γὰρ τὸν εἰδῶτα ἐμποδίζουσι τούτοις τοῖς λόγοις» Ἀριστ., Σοφιστῶν Ἔλεγχος VIII). Ἐν τοῖς Μεταφυσικοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους (1004 B, 25) ἡ «πειραστικὴ» ἐμφανίζεται ὡς ἰδιότης τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως ἡ «γνωριστικὴ» τῆς φιλοσοφίας («ἔστι δ' ἡ διαλεκτικὴ πειραστικὴ περὶ ὧν ἡ φιλοσοφία γνωριστικὴ»).

42. Τὸν περὶ Θεοῦ προβληματισμὸν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων εὐρίσκει τις εἰς τὸ συνθετικὸν ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Κυριαζοπούλου, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ, Ἀθῆναι 1960.

43. Τοῦτο ὑπογραμμίζεται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῆς πατερικῆς σκέψεως· «ὁ γὰρ (μέγας) Ἀντώνιος ἔλεγε ἡμῖν, ὅτι οὐδεὶς ἀπείραστος δυνήσεται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» (Β.Ε.Π. 40,53), καὶ ἀλλαχοῦ· «... οἱ πειρασμοὶ τοῖς πιστοῖς ἐπέρχονται οὐκ εἰς ζημίαν, ἀλλ' εἰς κέρδος» (Β.Ε.Π. 40,54).

44. Ὁ ὅρος «δόγμα» καὶ «δογματικὸς», ἀδόκιμος προκειμένου περὶ τῆς Π. Διαθήκης, χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα καταχρηστικῶς ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ πρὸς δήλωσιν τῆς σταθερᾶς πίστεως καὶ πεποιθήσεως ὡς πρὸς τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον ταύτης. Ἡ Π. Διαθήκη καὶ ἡ θρησκεία τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ ἠγνοοῦν τὴν ἐπίσημον πανηγυρικὴν διατύπωσιν θρησκευτικῶν προτάσεων καὶ ἀποφάνσεων, κατὰ τὸν τύπον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Παρὰ τὴν τυπικὴν αὐτὴν διαφορὰν αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις τῆς Π.Δ. εἶχον δεσμευτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἀπόλυτον κύρος διὰ τοὺς πιστοὺς, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἔργου τῶν Προφητῶν. Ἐν τῇ Π.Δ. ἐλλείπει ἡ γνωστὴ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ διαδικασία διατυπώσεως δογμάτων καὶ οὐχὶ τὸ δόγμα.

τος) καὶ ἀντιθέσεως (πέρας) ποικίλης μορφῆς (θεολογικῆ ἐξήγησις τῆς ιστορίας, ὑπόμνησις ιστορικῶν γεγονότων, ἄρσις τῆς ἀφορμῆς, τῆς κρίσεως διὰ γεγονότων θαυμασίων ἢ θαυμαστῶν).

Οἱ πειρασμοὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ θέτουν τρία ἐρωτήματα: 1) τὸ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, 2) τὸ περὶ τελειότητος Αὐτοῦ καὶ 3) τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον θέτει ἡ σκληρὰ ζωὴ τῶν ἐτῶν τῆς πορείας ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τὴν Ἔξοδον, εἶναι ἡ ὑπάρξις τοῦ Θεοῦ.

Ἡ βασικὴ θέσις (δόγμα) ἐν προκειμένῳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει καὶ δὲν παραμένει ἀπρακτος, δὲν ὑπνώττει καὶ εὐρίσκεται ἐν μέσῳ τοῦ Ἰσραήλ⁴⁵, διότι εἶναι πραγματικὸς καὶ ζῶν Θεός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀνώνυμος τις καὶ βωβὴ δύναμις, ἀλλὰ προσωπικὴ οὐσία, εἶναι αὐτὴ ἡ πληρότης τῆς ζωῆς, πᾶσα δὲ ζωὴ ἐν τῷ δημιουργηθέντι κόσμῳ προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ (πηγὴ τῆς ζωῆς)⁴⁶. Ἐξ αὐτοῦ προέρχεται πᾶν ὅτι «ἔχει τὴν ζωὴν καὶ δίδει τὴν ζωὴν»⁴⁷, διὰ τοῦτο καὶ «πᾶσα μορφὴ ζωῆς, εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ». Τοῦτο εἶναι ἀλήθεια πολλαχῶς μαρτυρουμένη ἐν τῇ Π.Δ., ὥστε δύναται τις μετὰ τοῦ Pederson (Israel I-IV)⁴⁸ τὸν Θεὸν νὰ ὀνομάσῃ «ἡ ζωὴ», ὅπως ἡ Κ.Δ. ὀνομάζει τὸν Θεὸν «ἡ ἀγάπη» («ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ»)⁴⁹.

Ὁ ζωοποιῶν Θεὸς ἐκδηλοῦται καὶ ἀποκαλύπτεται διὰ δημιουργικῶν ἐνεργειῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀμέσως, ὡς πρώτη αἰτία (Causa prima), διὰ τοῦ θαύματος, ἢ ἐμμέσως, ὡς δευτέρα αἰτία (Causa secunda), διὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ιστορίας. Ὑπὸ τὴν διπλὴν αὐτὴν μορφήν παρόντα τὸν Θεὸν ἐκλαμβάνει ἡ Π.Δ. καὶ εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα καὶ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον διατυπῶνται κατὰ κλασσικὸν τρόπον εἰς τὴν ἐρώτησιν: «Εἶναι ὁ Κύριος ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ἢ ὄχι»⁵⁰. Ἡ ἐρώτησις αὕτη ἔχει ὡς ιστορικὸν πλαίσιον τὴν κατὰσκήνωσιν ἐν Ραφειδίμ τῆς ἐρήμου Σινᾶ καὶ τὴν διαπίστωσιν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ πόσιμον ὕδωρ. Ἡ πίστις εἰς ζῶντα καὶ ζωοποιῶντα Θεὸν φαίνεται ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἔλλειψιν τοῦ ζωτικῆ ἀγαθοῦ τοῦ ὕδατος. Διὸ καὶ οἱ Ἰσραηλιταὶ ἐρωτοῦν: Ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι παρὼν ὁ Θεός; Μήπως ἀπουσιάζει ἐκ τῆς ιστορίας; Οὕτω τίθεται κατὰ τρόπον πηγᾶιον, πρὸ 3000 περίπου ἐτῶν, διὰ πρώτην φοράν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τελευταίαν, τὸ θέμα τῆς ἀποουσίας τοῦ

45. Ἰησ. Ναυῆ 3,10.

46. Ψαλμ. 36,10.

47. Πρβλ. Vriezen, ἐνθ' ἀν. σ. 142 ἐξ. 161 ἐξ.

48. ἐν Vriezen, ἐνθ' ἀν. σ. 143.

49. Α' Ἰωάν. 4,8,16.

50. Ἐξόδ. 17,7.

Θ ε ο ὤ ἐκ τῆς ἱστορίας⁵¹. Τὸ ἐνδεχόμενον ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Π.Δ. δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἐλλείψεως βασικῶν παροχῶν του πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· εἶναι δηλαδή καθαρὸς ἐμπειρισμὸς (Empiricismus). Δὲν ὑπάρχει ἡ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ θεία ἐνέργεια καὶ δὲν ἐρωτᾶται, διατί δὲν ὑπάρχει ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἐὰν εἶναι ὁ Θεὸς παρὼν. Ταυτίζεται οὕτως ἡ οὐσία (essentia) καὶ ἡ ὑπαρξίς (existentia) τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἐνέργειαν Αὐτοῦ. Ἡ Π. Διαθήκη παρὰ τὴν ἀπομυθοποίησιν τῆς φύσεως, ἥτις σαφῶς ἐκτίθεται ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς Γενέσεως καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν θεωρεῖ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ἀθύπαρκτα, αὐτοτελεῖ, ἢ ἀπλῶς παράγωγα ἄλλων αἰτιῶν, ὡς ἔπραττον αἱ ἀρχαῖοι ἀτομικοί, οἱ μετασωκρατικοὶ κυνικοὶ (Διογένης, Κράτης ὁ Θηβαῖος) καὶ ἄλλοι, ἀποδίδοντες «τὴν τῶν πάντων αἰτίαν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ τῷ ὕδατι»⁵², οὔτε συντάσσεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἐπικούρου⁵³, ὅστις, ἵνα καταπολεμήσῃ τὰς δεισιδαιμονίας τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ θεοὶ ζοῦν εἰς τὰ μεταξὺ τοῦ κόσμου κενά, τὰ καλούμενα «μετακόσμια», ἐν μακαριότητι, ἀμέτοχοι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων καὶ ἀπλοῦ θεαταὶ τούτων.

Ἡ Π.Δ. τὴν «ἀπουσίαν» τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου, ἀντιλαμβάνεται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἡτοι ὡς ἀναστολὴν τῶν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ⁵⁴. Ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι, κατὰ τὴν Π.Δ., ἀλληλένδετοι. Ὁ Θεὸς ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν δὲ δὲν ἐνεργῇ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐγκατέλειψε τὸν κόσμον ἢ τὸν ἄνθρωπον. Πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ; Ἡ ἐξήγησις τούτου ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα, ὅπερ ἐτέθη διὰ τῆς ὑποδηλουμένης ἀντιθέσεως τῆς ἱστορίας πρὸς τὸ δόγμα. Ἡ «ἐγκατάλειψις τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, προϋποθέτει ὑπαρξίν Θεοῦ καὶ ἐλευθέραν βούλησιν ἐν αὐτῷ». Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ὁ διαφορισμὸς μεταξὺ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς παρουσίας Αὐτοῦ διὰ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργειῶν. Ἡ διάκρισις τῆς οὐσίας, ἄρα καὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν⁵⁵ δὲν εἶναι προῖον συνθέσεως μεταξὺ

51. Πρβλ. σχετικῶς καὶ VI. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, 1944 (ἐλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ Στ. Πλευράκη, Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Θεσσ. 1964)· πρβλ. ἐπίσης καὶ Ἀωνόμου, *Γνώφος ἀγνωσίας* (ἀπόδοσις ἀπὸ τ' Ἀγγλικὰ Παντελεήμονος Καρανικόλα, Μητροπολίτου Κορινθίας), Ἀθῆναι 1968.

52. Πρβλ. Diels, *Fragmente Vorsokratiker* I 385, 23.29 καὶ I 385-386, 1.2.

53. Ἀποσπ. 359.

54. Ἰώβ. Ἐξῆδ. 19,19-20. Β' Παραλ. 32,31 (Ἡσ. 39,1-8). Δευτερ. 13,1-6. Κριτ. 6,33-40. 2,20-23. 3,14. Ἡσ. 7,1-17.

55. Ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀπροσίτου εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν «κτιστῶν», ἄρα προσιτῶν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καταλαμβάνει σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Θεολογίᾳ διὰ τῶν Ἡσυχαστῶν τοῦ 14ου μ.Χ. αἰῶνος (Γρηγόριος ὁ Πα-

θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, ἀλλὰ ἀναγκαῖα παραχώρησις εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς θείας βουλήσεως. Ὁ Θεός, ὢν ἐλεύθερος, δύναται κατὰ βούλησιν νὰ ἀπέχη τοῦ κόσμου, «ἐγκαταλείπων» αὐτὸν ἢ τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὴν οἰκείαν ἔκφρασιν τῆς Π. Διαθήκης⁵⁶. Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀνεύρη τὸν Θεόν, οὔτε ὡς «πρώτην αἰτίαν», διότι ἀπουσιάζει τὸ θαῦμα, οὔτε ὡς «δευτέραν αἰτίαν» ἐν τῇ ἱστορίᾳ⁵⁷.

Κατὰ τὴν Π.Δ. ὁ Θεὸς ἐγκαταλείπει τὸν κόσμον ὅταν αἴρη τὴν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καθοδήγησιν, ἵνα ἴδῃ τὸ φρόνημα αὐτῶν⁵⁸. ἐπίσης ἐγκαταλείπει ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλιπον τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ διαθήκην των καὶ δὲν ὑπακούουν εἰς τὸν Θεόν⁵⁹. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ἀνθρώπων ἢ τοῦ λαοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑλοποιεῖται διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς ξένους καὶ ἄλλοδόξους λαοὺς τοῦ δικαίωματος ὅπως ὑποδουλώσουν αὐτούς⁶⁰. Ἐγκατάλειψιν ὁμοίως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συνιστοῦν τὰ ἀτομικὰ καὶ οἰκογενειακὰ παθήματα, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἰώβ⁶¹, ἵνα ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ εὐσέβεια εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια παραμένει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν⁶².

Τὸ δεύτερον ἐρώτημα, τὸ τιθέμενον διὰ τῶν πειρασμῶν, ἀναφέρεται εἰς τὴν *τ ε λ ε ι ὀ τ η τ α τ ο Ὡ Θ ε ο Ὡ*, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν τῇ φύσει καὶ διαπιστοῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, κατὰ τὴν γενικὴν πεποιθήσιν καὶ θέσιν τῆς Π. Διαθήκης⁶³. Πᾶσα παρέκ-

λαμᾶς κλπ.). Πρβλ. καὶ Μ. Φαράντου, Τὸ περὶ τῶν ἀκτίστων θείων ἐνεργειῶν δόγμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ἀπόνημα εὐγνωμον», τιμητικὸς τόμος εἰς Βασ. Βέλλαν, Ἀθήνα 1968.

56. Πρβλ. ἀν. ὑπόσ. 54, ἐνθα χρησιμοποιεῖται ὁ συνήθης ὄρος **בּוּע**.

57. Βλ. ἀν. σημ. 54.

58. Β' Παραλ. 32,31.

59. Κριτ. 2,20.

60. Κριτ. 2,23.

61. Ἰώβ 2,4-6.

62. Εἰς τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ—οὐχὶ βεβαίως τοῦ Θεοῦ, διότι οὗτος ἀναστέλλων τὰς πρὸς τὸν κόσμον ἐνεργείας Αὐτοῦ «ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνίων ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν» (Ψαλμ. 52,3)—συμβάλλον ἐνίοτε καὶ οἱ ἄνθρωποι· α) διὰ τῆς οὐσιαστικῆς μετανοίας καὶ τῆς προσευχῆς (Κριτ. 3,9), β) διὰ τῆς ἐρωτήσεως (Ἐξόδ. 17,3 ἐξ.) καὶ τῆς ἀπορίας, δι' ὧν δραστηριοποιεῖται ἡ ἡγεσία, ἡ ὁποία ἀναζητεῖ καὶ λαμβάνει βοήθειαν ἀνωθεν καὶ οὕτω καθιστᾷ ἀπτήν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θεῖαν ἐνέργειαν (Ἐξόδ. 17,5 ἐξ.) καὶ γ) διὰ τῆς ἐμμονῆς, παρὰ τὰ παθήματα, εἰς τὴν πίστιν (Ἰώβ 42,1-6).

63. Δι' ὑπερόχων στίχων ἐξυμνεῖ ὁ προφήτης Ἡσαΐας (40,12-14) τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ: «Ποῖος ἐμέτρησε μὲ τὸ κοῖλον τῆς παλάμης του τὸ ὕδωρ καὶ καθώρισε τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν σπιθαμὴν καὶ διὰ τῶν τριῶν δακτύλων ἔπιασε τὴν κόνιν τῆς γῆς καὶ ἐζύγισε μὲ ζυγὸν τὰ ὄρη καὶ τοὺς λόφους εἰς τοὺς δίσκους τοῦ ζυγοῦ;

(13) Ποῖος καθώρισε τὸ πνεῦμα Κυρίου καὶ ποῖος εἶ-

κλισεις ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, δημιουργεῖ, ὡς ἐκτροπή, ἀπορίαν ἢ ἐρώτησιν ἢ ἐγείρει ἀξιώσεις τῶν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τούτου πληττομένων ἀτόμων. Ἡ εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὑποβαλλομένη ἐρώτησις («τί τοῦτο;» **תִּי-תַמָּזְ?**)⁶⁴ ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ ὑφισταμένη κατάσταση, ὡς ἀντινομία⁶⁵, προκαλεῖ σκάνδαλον⁶⁶ καὶ ἀπορίαν⁶⁷, διότι αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ φαίνονται παράδοξοι⁶⁸. Οὕτως ἐν Μαρᾷ, ὅπου τὰ ὕδατα δὲν ἦσαν πόσιμα, ἡ ἀπορία καταλήγει εἰς γογγυσμὸν καὶ ἐρώτησιν «Καὶ διεγόγγυζεν ὁ λαὸς ἐπὶ Μωϋσῆν λέγοντες: Τί πίομεθα;»⁶⁹. Καὶ εἰς τὸν ἐπόμενον σταθμὸν τῆς πορείας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ τῆς ἐρήμου Σὶν—ἐκεῖ ὅπου σήμερον, μετὰ τρεῖς χιλιάδας ἔτη διακυβεύεται ἡ παγκόσμιος εἰρήνη, ἡ κινουῦνται τουρίσται μὲ «πούλμαν» φέροντα κλιματισμὸν—λείπει τὸ ὕδωρ καὶ οὕτω δημιουργεῖται νέα ἀφορμὴ σκανδάλου· «...οὐκ ἦν δὲ ὕδωρ τῷ λαῷ πιεῖν. καὶ ἐλοιδορεῖτο ὁ λαὸς πρὸς Μωϋσῆν λέγοντες: Δὸς ἡμῖν ὕδωρ, ἵνα πίομεν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς Μωϋσῆς: Τί λοιδορεῖσθέ μοι, καὶ τί πειράζετε Κύριον;»⁷⁰.

ναὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν καθοδηγεῖ;

(14) Καὶ ποῖος εἶναι ὁ συμβουλευὼν καὶ κάμων αὐτὸν νὰ κατανοῇ καὶ διδάσκῃ Αὐτὸν περὶ τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ καὶ ἐγνωστοποίησεν εἰς Αὐτὸν ὁδὸν συνέσεως;».

64. Ἐξῶδ. 17,3.

65. Πρβλ. J. Klein, Antinomie, ἐν RGG. I, 451.

66. Τὸ σκάνδαλον (**שְׂכָנְדָלִים**) εἶναι ἐξόχως βιβλικὴ ἔκφρασις καὶ σημαίνει ἐξ ἐπόψεως

μὲν ὑποκειμενικῆς τὸ πρόσκομμα, τὸ ἐμπόδιον, τὸ ἀνατρεπτικὸν αἷτιον (Ἰεζ. 7,19. 18,30. Α΄ Βασ. 25,31, πρβλ. Ἦσ. 8,14. 44,12. Ψαλμ. 119,165. Λευιτ. 19,14), λ.χ. πρόσκομμα πρὸ τυφλοῦ (Ἦσ. 57,14. Ἰερ. 6,21. Ἰεζ. 3,20. 14,3. 14,4,7. 21,20. Ἦσ. 3,6. Σοφ. 1,3), ἐξ ἐπόψεως δὲ ἀντικειμενικῆς σημαίνει τὸ ἐμπόδιον, ἀλλὰ καὶ τὸ μέσον ἀσκήσεως ἐλέγχου, δηλαδὴ τὴν βάσανον.

67. Ἡ ἀπορία περὶ τοῦ πρακτέου προηγεῖται τῆς γενικῆς ἀπορίας, ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν ἔννοιαν, καὶ προκαλεῖται ἐκ τοῦ ἀδιανοήτου ὑπάρξεως ἀντινομίας ἐντὸς τῆς Παλαιαδιαθηκικῆς θεονομίας. Ἡ τοιαύτη σύνθεσις, ἐκφεύγει τῆς ἀνθρωπίνης κατανοήσεως, διότι εὐρίσκεται πέραν τῶν περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεων καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου παράδοξος. Πρβλ. καὶ H. Knittermeyer, Aporie, ἐν R.G.G. I, 496.

68. Πρβλ. G. Patzig, Paradoxie, ἐν R.G.G. V. 100.

69. Ἐξῶδ. 15,24 Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὸν γογγυσμὸν, τὸν προκληθέντα ἐκ τῆς ἐλλείψεως τροφῆς κατὰ τὴν ἐξοδὸν (16,2 ἐξ. «Καὶ ἐγόγγυζον ὀλοκλήρος ἡ συναγωγὴ υἱῶν Ἰσραὴλ, κατὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ κατὰ τοῦ Ἀαρῶν, εἰς τὴν ἔρημον. (3) Καὶ εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ· «εἶθε νὰ εἶχομεν ἀποθάνει διὰ τῆς χειρὸς Κυρίου εἰς τὴν γῆν τῆς Αἰγύπτου, ὅταν ἐκαθήμεθα παρὰ τοὺς λέβητας τῶν κρεάτων καὶ (ὄταν) ἡσθίομεν ἄρτον μέχρι χορτασμοῦ, διότι (σεῖς) ἐξηγάγατε ἡμᾶς εἰς αὐτὴν τὴν ἔρημον διὰ νὰ θανατωθῇ πᾶσα ἡ συναγωγὴ αὕτη διὰ λιμοῦ». Πρβλ. Ψαλμ. 78, 17-20).

70. Ἐξῶδ. 17,1 ἐξ. Πρβλ. Ψαλμ. 106,14,32. 95, 1-11.

Ἐντόνως καὶ ἄνευ προσπαθείας ἐξωραϊσμοῦ περιγράφεται ὁ ψυχικὸς κλονισμὸς καὶ ἡ κρίσις τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν διέρχεται ὁ δεινῶς χειμαζόμενος λαός. Ὁ ἡγέτης αὐτοῦ Μωϋσῆς, ὁ ὄρατὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, περιέρχεται εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν, ὥστε προσευχόμενος νὰ λέγῃ «τί ποιήσω τῷ λαῷ τούτῳ; ἔτι μικρὸν καὶ καταλιθοβολήσουσίν με»⁷¹.

Τὸ αὐτὸ πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται ἡπιώτερον εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἰουδίθ (7,19-32,⁷² ὅπου ἀναμένεται βοήθεια ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐντός, αὐθαιρέτως καθορισθείσης, πενθημέρου προθεσμίας.

Ἰστορικῶς τὸ πρόβλημα τῆς λειψυδρίας λύεται ἄλλοτε μὲν δι' ἀμέσου θείας ἐνεργείας, τοῦ Θεοῦ ἐνεργούντος ὡς «πρώτης αἰτίας»⁷³, ἄλλοτε δὲ ἐμμέσως διὰ κατευθύνσεως τοῦ Μωϋσέως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς μίαν θαυματουργὸν γεώτρησιν⁷⁴. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἰουδίθ, (8,11 ἐξ.), τὸ ἱστορικὸν πρόβλημα ἀπορρίπτεται κατὰ τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ προεκτάσεις, διότι τίθεται εἰς τὸν Θεὸν προθεσμία ἀμέσου, ἥτοι διὰ θαύματος ἐπεμβάσεως· «Ἵμεῖς δὲ μὴ ἐνεχυράζεστε τὰς βουλάς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὅτι οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς ἀπειληθῆναι οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου διαίτηθῆναι»⁷⁵. Ἡ εὐθύνη τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος μετατίθεται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀναλάβῃ τὴν λύσιν, διότι ἔχει πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τοῦτο ἐφόδια. Ὁ Θεὸς ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ *causa secunda*, ὁ ἐμμέσως διὰ τῶν ἀνθρώπων δρῶν. Τὴν θεολογικὴν ταύτην θέσιν ἀποδεικνύει διὰ προσωπικῆς δράσεως ἡ Ἰουδίθ ὡς ἀπολύτως ἀληθῆ⁷⁶.

Ἐρμηνεῖα τῶν δυσχερειῶν τῆς ἐρήμου, κατὰ τρόπον ὅμως εὐσύνοπτον καὶ διδακτικὸν διατυποῦται ἐν τῷ Δευτερ. (8,3): «Καὶ ἐκάκωσέ σε καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε καὶ ἐψώμισέ σε τὸ μάνα, ὃ οὐκ εἶδισαν οἱ πατέρες σου, ἵνα ἀναγγεί-

71. Ἐξ6δ. 17,4. Κίνδυνον λιθοβολισμοῦ διατρέχουν εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, ἀνάλογον ἐκείνης, ἄτομα ἢ σώματα, τὰ ὁποῖα «ἐκπροσωποῦν» τὸν Θεόν. Ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ τὸν κίνδυνον λιθοβολισμοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων διατρέχουσα. Ἐὰν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν πρὸς ὠρισμένας περιοχὰς τῆς γῆς, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἤδη λιθοβολεῖται ἡ Ἐκκλησία!

72. «(30). Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς Ὁ ζῆλος, θαρσεῖτε, ἀδελφοὶ διακαρτερήσωμεν ἔτι πέντε ἡμέρας, ἐν αἷς ἐπιστρέψει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, οὐ γὰρ ἐγκαταλείψει ἡμᾶς εἰς τέλος· (31) ἔάν δὲ διέλθωσιν αὐταὶ καὶ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς βοήθεια, ποιήσω κατὰ τὰ ῥήματα ὑμῶν».

73. Ἐξ6δ. 15,25α ἐξ. Πρβλ. Ἐξ6δ. 16,4-14.

74. Ἐξ6δ. 17,5-6.

75. Ἰουδίθ 8,16.

76. Ἰουδίθ 10,1 ἐξ.

λη σοι ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτων μόνων ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ρήματι, τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος»⁷⁷.

Τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ φύσει ὡς παράδοξον ἐμφανιζόμενον, ὡς ἀπορία διατυπούμενον, ἢ ὡς ἀντινομία θεωρούμενον, δὲν εὑρίσκεται ἐκτὸς τοῦ ἐλέγχου τοῦ Θεοῦ· ἔχει καὶ ἡ κατ' ἐπίφρασιν δυσαρμονία εἰς τὰς σχέσεις Θεοῦ, φύσεως καὶ ἱστορίας τὸν βαθύτερον λόγον αὐτῆς. Καὶ ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἡ δοκιμασία, ὁ πειρασμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα ἐλεγχθῇ ἡ γνησιότης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως καὶ ὑπογραμμισθῇ ἡ ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅπως, εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ («καὶ διαγνωσθῇ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, εἰ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ἢ οὐ»). Καὶ ἵνα καταστῇ συνείδησις εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅτι «ἐπὶ παντὶ ρήματι τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος».

Ἡ διακρίβωσις τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σχέσις πρὸς τὸν Θεὸν κεῖται πέραν παντὸς βιοτικῆς ἢ ὕλικου συμφέροντος, καὶ ὑπεράνω τῆς πρωτογόνου ἀντιλήψεως τοῦ *do ut des*, ἢ αὐθυπέρβασις τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατάργησις τῶν ἀνθρωπίνων μέτρων καὶ σταθμῶν εἰς τὸ θέμα τῆς σχέσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τὸν στόχον καὶ τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ πειρασμοῦ. Τοῦτο ἀριστουργηματικῶς διατυποῦται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ⁷⁸, ἰδίως εἰς τὴν ἀπάντησιν πρὸς

77. Ἡ ἔννοια τῆς φράσεως «ἐπὶ παντὶ ρήματι τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος» εἶναι διττή, διότι σημαίνει ἢ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, τὸν νόμον δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ («αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν»), ἢ ὅποια δημιουργεῖ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου νέα ἄγνωστα ὕλικά ἀγαθὰ («Μάνα»). Ἡ δευτέρα ἐρμηνεία ἔχει πιθανῶς σχέσιν πρὸς αἰγυπτιακὰς σχετικὰς ἀντιλήψεις (πρβλ. Η. Brunner, «Was aus den Munde Gottes geht», ἐν VT vol. VIII, No 40 (1958), σελ. 428-429). Οἱ Ἕλληνες Πατέρες καὶ Συγγραφεῖς ἐρμηνεύουν τὸν στίχον μὲ τὴν πρώτην ἔννοιαν.

78. Ἐν τῷ Προλόγῳ (1,6-12):

(1,6) «Καὶ ὡς ἐγένετο ἡ ἡμέρα αὕτη, καὶ ἰδοὺ ἤλθον οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ παραστῆναι ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὁ διάβολος ἤλθεν μετ' αὐτῶν.

(7) Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Πόθεν παραγέγονας; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ εἶπεν·

Περιελθὼν τὴν γῆν καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ὑπ' οὐρανὸν πάρειμι.

(8) Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Κύριος·

Προσέσχεες τῇ διανοίᾳ σου κατὰ τοῦ παιδός μου Ἰώβ, ὅτι οὐκ ἔστιν κατ' αὐτὸν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἄνθρωπος ἀμειπτος, ἀληθινός, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος;

(9) Ἀπεκρίθη δὲ ὁ διάβολος καὶ εἶπεν ἐναντίον τοῦ Κυρίου· Μὴ δωρεὰν σέβεται Ἰώβ τὸν Θεόν;

(10) Οὐ σὺ περιέφραξας τὰ ἔξω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔσω τῆς

τὴν σύζυγόν του, ἢ ὅποια παρεκίνει αὐτὸν νὰ διακόψῃ τοὺς δεσμοὺς πρὸς τὸν Θεόν:

«Ὡσπερ μία τῶν ἀφρόνων γυναικῶν ἐλάλησας· εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;

Ἐν πᾶσιν τούτοις τοῖς συμβεβηκόσιν αὐτῷ οὐδὲν ἤμαρτεν

Ἰὼβ τοῖς χεῖλεσιν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ»⁷⁹.

Τὸ τρίτον ἐρώτημα τοῦ πειρασμοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ προϋποθέτει τὴν θεονομικὴν ἀντίληψιν τῆς Π. Διαθήκης περὶ τῆς φύσεως, τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἀνθρώπου⁸⁰. Ἡ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς θεονομίας ὑπαρξίς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ ἡ μορφή καὶ τὰ ὄρια ταύτης διατυποῦνται κυρίως εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως. Εἰς τὴν θεονομίαν τῆς Π.Δ. ἀντιτίθεται ἡ αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου ἢ καλλίτερον ἢ τάσις πρὸς αὐτονομίαν, ἥτις λαμβάνει ποικίλας μορφάς, ἀναλόγως τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν.

Ἡ τάσις πρὸς αὐτονομίαν εἶναι τόσον παλαιὰ ὅσον καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ συνθέτει καὶ τὸ οὐσιαστικὸν καὶ βαθύτερον περιεχόμενον τῆς ἀρχεγόνου ἐπαναστάσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀνυπακοῆς τῶν Πρωτοπλάστων. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς ὑπερβάσεως τῶν ὀρίων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπίτευξιν αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πρώτη «ἀθεϊστικὴ πρᾶξις» τῆς ἀνθρωπότη-

οικίας αὐτοῦ καὶ τὰ ἔξω πάντων τῶν ὄντων αὐτῷ κύκλῳ; Τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εὐλόγησας καὶ τὰ κτήνη αὐτοῦ πολλὰ ἐποίησας ἐπὶ τῆς γῆς.

(11) Ἄλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου καὶ ἄψαι πάντων, ὧν ἔχει·

εἰ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει (=καταρασθῆ).

(12) Τότε εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Ἰδοὺ πάντα ὅσα ἐστὶν αὐτῷ δίδωμι τῇ χειρὶ σου, ἀλλὰ αὐτοῦ μὴ ἄψῃ. Καὶ ἐξῆλθεν ὁ διάβολος παρὰ τοῦ Κυρίου».

79. Ἡ ἠθικὴ ἀκαταστασία τοῦ κόσμου, ἡ παράβασις τοῦ δικαίου, οἱ ἀλληλοσπαραγμοὶ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν πολέμων, ἡ δυστυχία καὶ πείνα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων καὶ ἄλλα σύγχρονα προβλήματα εὐρίσκονται ἐν σπέρματι εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα προβλήματα τῆς Π.Δ. καὶ ἔχουν ἐν αὐτοῖς τὴν ἐν σπέρματι ἀπάντησιν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἀπορίαν. Ἡ ἐποχὴ μας ἐν προκειμένῳ δὲν ὑστερεῖ δυστυχῶς ἄλλων ἐποχῶν.

80. Ἡ ἀπόλυτος μορφή τῆς θεονομίας διατυπῶνται ἐν Γεν. 22,1-10. Ἰὼβ 1,21. Ἡσ. 40,12. Ψαλμ. 95,1-11. 103 κ.ά. Ἡ θεονομία ἐκφράζεται καὶ ὡς θεοκρατία. Πρβλ. Vriezen, ἐνθ' ἀν. σελ. 32,47, 187, 196 ἐξ.

τος. Τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως, ἡ περὶ τοῦ ὁποίου βιβλιογραφία εἶναι τεραστία⁸¹, εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν καὶ συγκλονιστικὸν μνημεῖον τῆς ἀποπείρας ταύτης.

Ὁ ἄνθρωπος, ἔχων, διὰ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν» δημιουργίας, φυσικὴν, ἠθικὴν καὶ λογικὴν αὐτονομίαν εἰς τὰ πλαίσια τῆς θεονομίας, ὡν ἡλαττωμένος «βραχὺ τι παρὰ Θεῶν», κατὰ τὴν λίαν χαρακτηριστικὴν διατύπωσιν τοῦ θου Ψαλμοῦ εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον, καὶ φορεὺς σαφεστάτης ἐντολῆς ἐξουσίας καὶ κυριαρχίας ἐπὶ τῆς φύσεως, πείθεται ὅτι αἱ θεῖαι ιδιότητες («ἔσθε οὖν ὡς θεοὶ») ⁸² ἀποκτῶνται διὰ τῆς ἀνυπακοῆς, ἥτοι τῆς ἔργῳ ἀρνήσεως τῆς θεονομίας⁸³.

Οὕτω, ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος, παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ ἀντιθέου ψιθύρου τοῦ αὐτοκλήτου συμβούλου, καὶ αὐτονομίας, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Π. Διαθήκης, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπόλυτον ὄν καὶ ὑπόκειται εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ὅμως ἐπιδέχεται θέωσιν, ἐπιζητεῖ a priori, ἥτοι δογματικῶς, ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν ἀνευ ὀρίων, φυσικῶν, λογικῶν καὶ ἠθικῶν, διεκδικεῖ δηλαδὴ ρόλον Θεοῦ ἐντὸς τοῦ Σύμπαντος.

Τὸ παρόν, τρίτον ἐρώτημα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πρῶτον, ὅπερ δημιουργεῖται ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐντὸς κοινωνίας λιμωττούσης, προϋποθέτει συνθήκας βίου ἀνέτους καὶ κοινωνίαν εὐημεροῦσαν, κοινωνίαν παραγωγῆς καὶ αὐταρκείας, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, οἷα εἶναι ἡ κοινωνία μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Ἰσραὴλ εἰς τὴν Παλαιστίνην⁸⁴. Ἡ ὑπαρξίς αὐτονομικῆς ἀντιλήψεως διατυπῶνται διὰ τῆς φράσεως: «ἡ ἰσχύς μου καὶ τὸ κράτος τῆς χειρὸς μου ἐποίησέν μοι τὴν δύναμιν τὴν μεγάλην ταύτην», ἥτοι τὴν ἀφθονίαν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ τὸν πολιτισμόν. Τοῦτο ἔχει ὡς ἐνδεχομένην συνέπειαν τὴν λήθην τοῦ Θεοῦ, δι' ὃ καὶ ἡ σχετικὴ

81. Πρβλ. καὶ H. Haag, Sündenfall ἐν Bibellexikon στ. 1674-1678, ὅπου ὑπάρχει ἡ κυριώτερα καθολικὴ βιβλιογραφία. Ἐξ ἐπόψεως συστηματικῆς Θεολογίας βλ. τὰς δογματικὰς ἐκθέσεις καὶ I. Ρωμανίδη, Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, Ἀθήναι 1957.

82. Πρβλ. Γεν. 3,5.

83. «Εἰ γὰρ καὶ ἡλάττωται ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν παρακοὴν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, διὰ γούν τῆς Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως ἐν αὐτῷ μεῖζόν τι γεγένηται· ὁ γὰρ ποτε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, νῦν γέγονε τὸ ἅμα Θεῶν· καὶ ὁ πρὶν μεταληπτικὸς τῆς εἰκόνας Θεοῦ γέγονε μεταδοτικὸς τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνας.» Γρηγόριος Νύσσης (M.P.G. 44,1345 B).

84. Δευτ. 8,7-17. Πρβλ. Ἡλία Β. Οικονόμου, Ἡ κοινωνία τῆς πενίας καὶ ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας κατὰ τὸ Δευτερονόμιον, Ἀθήναι 1970.

προειδοποιήσεις: «Πρόσεχε σεαυτῷ μὴ ἐπιλάβῃ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου τοῦ μὴ φυλάξαι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ...». Ταῦτα ἐν σπέρματι εὐρισκόμενα εἰς τὸ Δευτερονόμιον μαρτυροῦν περὶ τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔλαβεν ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν θεονομικὴν ἀντίληψιν.

Εἰς τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ἡ Π.Δ. ἀπαντᾷ κατὰ τρόπον, ὑποδηλοῦντα ὅτι ἡ αὐτονομία καὶ ἐκκοσμικεῦσις (Saecularismus) ἀποτελοῦν ἀπλῶς παρανοήσεις τῆς οὐσίας τῆς θεονομίας καὶ συνιστοῦν παραγνώρισιν τῆς ἐντὸς τῆς δημιουργίας, δηλαδὴ ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Σύμπαντος, θέσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ θέμα τῆς σχέσεως θεονομίας καὶ αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου τίθεται ἐπὶ καταπληκτικῆς εἰς διαύγειαν καὶ ὕψος βάσεως, διὰ τῶν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ δημιουργικῶν ἐνεργειῶν καὶ λόγων τοῦ Θεοῦ. Οὕτω καθορίζεται ἡ ἐν τῇ Γενέσει σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν ὡς σχέσις ὑποτάξεως τῆς δευτέρας εἰς τὸν πρῶτον καὶ ὡς σχέσις κυριαρχίας καὶ δεσποτείας τοῦ πρώτου ἐπὶ τῆς δευτέρας («ἀρχέτωσαν ... κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε...»), ἡ κατὰ Γρηγόριον τὸν Νύσσης⁸⁵ «ἀρχικὸν εἶζῶν, ἄνθρωπε, Ἄρχων κτίσεως ἐχειροτονήθης». Συνεπῶς ἡ πολυθρύλητος ἀπομύθευσις καὶ ἐκκοσμικεῦσις τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας εἶναι δεδομένη ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ οὐράνια σώματα (ἥλιος, σελήνη, ἀστέρες, γῆ κλπ.), ἅτινα ἐξελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λαῶν ὡς θεότητες⁸⁶, κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως εἶναι ἀπλῶς δημιουργήματα, ἀποστολὴ τῶν ὁποίων εἶναι νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἄνθρωπον, φωτίζοντα καὶ παρέχοντα ἡμερολογιακὰς ἐνδείξεις⁸⁷. Τοῦτο ἔδωκε δικαίαν ἀφορμὴν εἰς τὸν Harvey Cox⁸⁸ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Γενέσεως ἔκθεσιν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ὡς «ἀθειστικὴν προπαγάνδαν» διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν. Ἄλλὰ ἡ Π.Δ. ἀπομυθεύει μὲν τὴν φύσιν, δὲν ἀποξενώνει δὲ ταύτην τοῦ Δημιουργοῦ αὐτῆς. Εἰς τὸ προκείμενον τρίτον ἐρώτημα τοῦ πειρασμοῦ δὲν ὑπάρχει πρόβλημα συνθέσεως θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, θεονομίας καὶ αὐτονομίας, ἀλλὰ πρόβλημα ὀρθῆς κατανοήσεως τῆς οὐσίας τῆς θεονομίας, ἡ ὁποία παρέχει

85. M.P.G. 44,264.

86. Οὕτω λ.χ. ὁ Θεὸς kherri εἶναι ὁ πρωϊνὸς Ἕλιος, ὁ Re ὁ μεσημβρινὸς Ἕλιος καὶ ὁ Atum ὁ ἔσπερινος Ἕλιος (πρβλ. J. Pritchard, ANET σ. 13 κ.ά.). «Πρόδικος δὲ τὸ ὠφελοῦν τὸν βίον ὑπειληφθαι θεόν, ὡς ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ποταμούς καὶ λίμνας καὶ λιμῶνας καὶ καρπούς καὶ πᾶν τὸ τοιουτῶδες», ἐν Diels, Fragmenta Vorsokratiker II, 317,18).

87. Γεν. 1,14 ἐξ. Δευτ. 4, 15-20.

88. The Secular Sity, σ. 36.

εὐρύτατα ὄρια εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀυτενέργειαν, ἧς ἐκπληκτικούς καρπούς συλλέγει σήμερον ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας⁸⁹.

Ἡ ἐν προκειμένῳ θέσις τῆς Π. Διαθήκης θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «θεονομικὴ αὐτονομία», δι' ἀμέσου ἀναφορᾶς εἰς τὴν Γένεσιν⁹⁰ καὶ εἰς τὸ Δευτερονόμιον⁹¹, ἔνθα λέγεται: «Καὶ μνησθήσῃ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ὅτι αὐτός σοι δίδωσιν ἰσχύον τοῦ ποιῆσαι δύναμιν καὶ ἕνα στήσῃ τὴν διαθήκην αὐτοῦ, ἣν ὤμοσε Κύριος τοῖς Πατράσιν», διὰ τοῦ Μωϋσέως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ τῇ ἰσχυοῦσῃ σήμερον καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

---

89. Πρβλ. τοὺς ὄρους **לך לך** Π (=πατῶ τι, κυριαρχῶ,) καὶ **כבש** (=καταπατῶ, ὑποτάσσω).

90. Γεν. 1,26-28.

91. Δευτ. 8,18.